

Hun áldozati üst Balatonlelle-Rádpusztáról

HONTI SZILVIA¹ – NÉMETH PÉTER GERGELY²

¹ Somogy County Museum H-7400 Kaposvár, P-Box 70, E-mail: honti@smmi.hu

² Somogy County Museum H-7400 Kaposvár, P-Box 70, E-mail: peter@smmi.hu

HONTI SZ. – NÉMETH P. G.: *Hun period sacrificial caldron from site Balatonlelle-Rádpusztá.*

Abstract: Site: Balatonlelle-Rádpusztá-Temetőalja dűlő, 609 object. Find: Hun period sacrificial metal caldron, mid 5. C. Other finds: silver cicada and iron cicada-fibula in laid decoration.

Keywords: Hun sacrificial cauldron

2005–2006-ban, a Balatonlellehez tartozó Rádpusztán, a Temetőalja-dűlőben, a 67-es út Balatonszemes és Somogytúr közötti korrekciós szakaszának megépítése előtt régészeti feltárásokat végeztünk (I. tábla 1–2.). 2006. május 19-én egy gödörbe eltemetett hun áldozati üstre bukkantunk (I. tábla 5.). A tárgy ritkasága, tudományos jelentősége indokolja, hogy a lehető legrövidebb időn belül közreadjuk, előkerülésének körülményeiről beszámoljunk, már a részletes tudományos vizsgálatok elvégzése előtt, hiszen ez az első, modern feltárási körülmények között előkerült népvándorláskori üst.

Az üst egy kerek, függőleges falú, 100 cm mély gödörből (609. objektum) került elő, a mai felszíntől mérve mintegy 150 cm mélységből (I. tábla 3–4.). A gödröt egy kisméretű őskori gödörbe és egy római kori árok déli szélébe ásták bele. Az üstöt a gödör aljára fektették, felette egységes, sárga lösz volt a betöltés, ami alapján joggal feltételezhetjük, hogy az üstöt elrejtették, a sárga, keveretlen földdel befedték. E fölött a gyengén kevert, világos, szürkés-löszös betöltésben kevés, az őskori és római kori objektumokból származó, másodlagos, kopott leletanyag volt, hun kori lelet nem került elő. Az üst szájánál lévő állatcsontok – esetlegesen – rágcshalóhoz tartozhattak.

A feltárás során megfigyeltük, hogy az oldalára fektetett edény magán viselte az utolsó használat nyomait. Belül, a felső részét, és kívül az üsttestet, koromréteg fedte. Ugyancsak szabad szemmel megfigyelhető az, hogy az edényt, eltemetése előtt, vászonba vagy szövetbe burkolták. Az edényben csak a környezetével megegyező föld volt, melyből, beszállítás utáni kiemeléskor, egyéb régészeti tárgyak nem kerültek elő. Az üst szájában sárgább, a mélyebb részében szürkés, kissé humuszos betöltésből – hasonlóan a gödörből és a gödör falából – anyagmintákat vettünk, a szerves anyag elemzéséből talán következtethetünk majd az üst esetleges tartalmára és környezetére.

Az edény eredetileg hengeres testű volt, szája enyhén tölcséres, alja lekerekített, kissé torzult állapotban került elő (II–IV. tábla). A perem alatt körbefutó hármass vízszintes lécdíszből induló, az edény aljáig négy csoportban lefutó, hármass függőleges bordadísz az edény

testét négy mezőre osztja (III. tábla). A felső bordából indul a két szögletes fül, melyet 3–3 gomba-alakú dísz koronáz (V. tábla 3.). A füleket eredetileg egy-egy hasonló dísz kísérte, ezek közül kettő és a nagy gombokból egy hiányzik (a törésfelület régi). A peremszálon körbefutó kettős lécdísz rekesz-szerűen zeg-zug-alakban végigfutó borda tagolja (V. tábla 1.), ezt a mintasort csak a fülek illetve a kis gombadíszek pántja szakítja meg (V. tábla 2.). Az alsó vízszintes bordából az egyes mezőkben 3–3, kettős csoportban elhelyezkedő, félgömbökben végződő pálcikák indulnak (összesen 24), a pálcikák helyenként túlnyúlnak a gömbökön (rojt-dísz; V. tábla 4, 8.). Az edénytesten belül a felső részen, erős borda fut körbe (V. tábla 7.). Az edény külső felületének plasztikus díszítésével szemben – a bordától eltekintve – belül az edény fala sima.

Valószínűleg nagy hő hatására az üsttest megrepedt, amit javítani próbáltak, az oldalon, alul egy nagyobb pótlást „foltot” találunk (átm.: 6,7 cm), melyet több-kevesebb sikerrel ráöntöttek illetve kalapáltak az edény oldalára (V. tábla 5.). A repedés széle több helyen megfolyt, (lekerekített), ami alapján a repedés öntéshiba is lehet, vagy az utólagos, felmelegítéssel való javításra is utalhat. További kisebb javítások is megfigyelhetők több szegecsszerű szétkalapált rátét formájában. A rekeszdísz alatt egy 2,8 cm átmérőjű (V. tábla 1, 10.), az oldalon egy 1,9 cm átmérőjű (V. tábla 6.), kisebb javítás található. Kiseb javítás az edény pereménél, valamint a függőleges bordasor középső részén is látható. Az edénytesten megfigyelhető számos, apró lyukat korrózió nyomának kell tekintenünk. Az oldalon futó nagyobb törés és az edény ennek megfelelő irányú torzulása, elrejtés előtti szándékos rongálásra utal, ilyen nagy alakváltozást nem okozhatott a föld súlya.

A talprész utólag, két darabból készült, az üst alját átütve, belülről szétkalapálva erősítették a testhez (V. tábla 9.). A talp töredékesen maradt meg, talán a hasonló üstöknél előforduló gyakorlatot követve, szándékosan törték le.

Az üst teljes magassága 60 cm, az alsó részé 45 cm. A 12,5 cm átmérőjű talprész magassága 4,5 cm. Szájátmérője 42 cm, de mivel az edény benyomódott, eredetileg néhány cm-rel kevesebb volt. A fogórészek magassága 16,5 cm, szélességük 20 cm. A fogórész leveleinek magassága 4,4 cm, szélességük 7,1–8,2 cm. Az oldalsó levelek teljes magassága 7 cm. A levélrész magassága 2,7 cm, szélességük 4 és 5,7 cm. A rekeszdísz szélessége 3,2 cm. A borda vastagsága 0,4 cm, magassága 0,9 cm. A vízszintes bordasor együttes szélessége 2,8, a függőlegesé 3,2 cm. A pálcitagok hossza

2,5–3,1 cm, a gomb átmérője 1,1–1,3 cm. Az edényttest vastagsága alul 0,4 cm, felső részén 0,3 cm. Az edény vastagsága a pereménél 1 cm. A fül vastagsága 1,2–1,5 cm, a gomba formájú díszítéseké 0,8 cm. Az üst súlya 22 kg. Rézből, vagy alacsony öntartalmú bronzból öntötték, ezt egy későbbi anyagvizsgálat döntöheteti csak el. Ugyancsak metallurgiai elemzés tisztázhatja azt is, hogy az edényt egy darabban öntötték-e ki. Szabad szemmel nincs látható nyoma a több darabból való készítésnek. A fülek közötti hosszanti bordák folytatásában, a peremrészén, kívül, vékony öntési varrat látszik, de ugyanez az edény belsejében nem figyelhető meg. Az edényt alulról öntötték, ennek nyoma az alsó rész durva felülete és az öntéscsap, melynek átmérője 9,8 cm (II. és IV. tábla lent).

A repedésben nagyobb szövetdarabkát őrzött meg a fém (V. tábla 11–12.), annak az anyagnak nyoma, melybe az edényt eltemetéskor becsavarták, több helyütt lenyomat formájában az edény felületén is megmaradt (V. tábla 12.).

Rádpusztán a feltárások során az üsttel egykorú régészeti objektumot nem találtunk. Azonban a gépi humuszolás során eltávolított, szántástól forgatott földben fémkeresővel a számos római kori tárgy között kék, hun kori fémtárgy is előkerült: Egy, a lévai/leveicei 1899. évi sír¹ mellékletei közül ismerthez nagyon hasonló ezüst cikáda és egy másik, tausirozott, vas cikáda-fibula. Az üstökhöz hasonlóan a kaukázusi-krími eredetű cikádák is a hunokhoz kapcsolható népmozgásokkal együtt jelentek meg a Közép-Duna-vidéken, és azokkal együtt az 5. század közepére keltezhetők.

Magyarország területéről eddig négy hun üst illetve üsttöredék került elő, hármát a Magyar Nemzeti Múzeum őriz. Az elsőt Törtel-Czakóhalmon, 1869-ben, szántás közben, sekély mélységben találták meg.² A részüst darabokban került elő, csak később egészítették ki. Talpa letört és elveszett, ezt is pótolták. Az edényt négy darabban öntötték ki. Kívül, az alján égésnyomok őrződtek meg. 1879-ben ásatással megpróbálták tisztázni a leletkörülményeket, de ez nem vezetett eredményre. Szintén szántás közben került elő 1891-ben a második üst, a Kapos jobbpartján, Szakály és Hőgyész települések között.³ Ezen a tárgyon is megfigyelhetők voltak az égésnyomok. Még bizonytalanabb a harmadik üst előkerülési helye. Az 1958-ban megtalált edény Várpalota környékéről származik, lelőhelykörülményei ismeretlenek.⁴ Hun üsttöredék került elő Dunaújvárosból, az egykori római Intercisa erődjéből.⁵ 1909-ben egy épület III. helyiségében került elő az oldaltöredék,

de további információ nincs a tárgy megtalálásáról. Paulovics István, aki 1927-ben tette közzé az Intercisára vonatkozó kutatási eredményeit, érdemesnek tartotta megjegyezni, hogy a korábbi ásatásokat inkább a tárgygyűjtés jellemezte.⁶

Ugyancsak egy egykori római erőd területéről származnak még hun üsttöredékek Brigetio/Szőny ellen-erődjéből (Celemantina/Leányvár).⁷ Üst peremtöredéke ismert Benešovból (Csehország).⁸ A mai Lengyelország területéről (Jedrychowice/Höckricht). sírleletből származik egy ép üst.⁹ Az üstök legnyugatibb előfordulási helye Troyes (Franciaország) lenne, a „catala-naumi csatatérről” származó, bécsi műkereskedőtől vásárolt darab előkerülési helye azonban, érthető módon, vitatott.¹⁰ A korábbi hun szállásterületről, a mai Románia területéről, az Al-Duna vidékéről, számos ép és töredékes darab ismert, és kelet felé az üstök előkerülési helyei kirajzolják a hunok mozgását.¹¹ Több ezer km-rel messzebb kelet felé Ny-Kínában (Xinjiang tartomány) is előkerült egy hasonló szerkezetű üst, melynek teste függőleges bordákkal 4 mezőre osztott, füleit gomba-alakú díszek koronázzák és kísérik.¹²

Az üstkészítés eredete a hun-kínai kapcsolatokra vezethető vissza,¹³ Ma már nagy számban ismerjük a kínai hatásra készült üstöket.¹⁴ Fémüstök mellett kerámia utánzatok is ismertek.¹⁵ Előfordulnak miniatűr darabok is, pl. az Ordos vidékéről.¹⁶ Szibériai sziklarajzokról ismerünk üstábrázolásokat is, mégpedig használat közben.¹⁷ Az üst tartalmát egy speciális, hosszú, végén elgörbített eszközzel kavargató személyek kapcsán Érdy Miklós felveti a kultikus áldozatbemutatás lehetőségét. Véleménye szerint az alakok madár-sámán öltözeke és a szintén samanisztikus, egyik kezén hat ujjal rendelkező személy az áldozatbemutatásra utal.¹⁸ Bóna István azonban óvatosságra int a sziklarajzok értelmezésével kapcsolatban, és keltezési bizonytalanságot is felvet.¹⁹ Magának az üstnek a kiemelt, nem mindennapi használatát azonban nem kérdőjelezi meg. Már Kovrig Ilona felhívta a figyelmet a törteli és Kaposvölgyi üst hasonlóságára és felsorakoztatta a szintén ebbe a körbe tartozó üstöket.²⁰ Bóna István is megerősíti a két magyarországi edény rokonságát és a 425 után a Kárpát-medencébe települt hun műhelyek termékeinek tekinti ezeket.²¹ Mivel a rádpusztai üst kidolgozás csak némiképp tér el a Kaposvölgyitől, ezt az üstöt is ebbe a körbe tartozónak tekinthetjük. A rádpusztai üst teljes, részletes elemzése a későbbiekben további új megfigyelésekkel gazdagíthatja a hun üstökre vonatkozó ismereteinket.

Jegyzetek

¹ Bóna 1993, 33. rajz 5. ill. térkép: 34. rajz

² Rómer 1870. és Bóna 1973, 247.

³ Wosisnsky 1891. és Bóna 1993, 246-7.

⁴ Kovrig 1972. és Bóna 1993, 247.

⁵ Hekler 1941, 32. és Kovrig 1972, Abb. 10.

⁶ Paulovics 1927, 17.

⁷ Bóna 1993, 158.

⁸ Bóna 1993, 14. rajz. 6.

⁹ Bóna 1993, 16. rajz és Kovrig 1972, Abb. 13.1.

¹⁰ Erdélyi-Sugár 1982, 135-139.

¹¹ Bóna 1993, 138.

¹² Koch 1997, 1. kép 1.

¹³ Bóna 1993, 95.

¹⁴ Érdy 1995.

¹⁵ Bóna 1993, 15. rajz.

¹⁶ Érdy 1995, 6.t. 4-7.

¹⁷ Érdy 1995, Fig. 5-6. és Anke 1998, Taf. 134

¹⁸ Érdy 1996.

¹⁹ Bóna 1993, 134.

²⁰ Kovrig 1972, 126-127.

²¹ Bóna 1993, 138.

Irodalom

- ANKE B. 1998 – Studien zur Reitennomadischen Kultur des 4. bis 5. Jahrhunderts. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 8. (1998).
- BÓNA I. 1993 – A hunok és nagykirályaik. Budapest, 1993.
- ÉRDY M. 1995 – Hun and Xiong-nu Type Cauldron finds throughout Eurasia. Eurasian Studies Yearbook 67 (1995) 5-94.
- ÉRDY M. 1996 – Manichaeans, Nestorians, or Bird Costumed Humans in their Relation to Hunnic Type Cauldrons in Rock Carvings of the Yenisei Valley. Eurasian Studies Yearbook 68 (1996) 45-95.
- HEKLER A. 1910 – A N. Múzeum dunapentelei ásatásai 1908-ban és 1909-ben. Archaeologiai Értesítő 1910. 28-38.
- KOCH, A. 1997. – Ein hunnischer Kessel aus Westchina. Archäologische Korrespondenzblatt 27, 1997, 631-643.
- KOVRIK I. 1972 - Hunnisher Kessel aus Umgebung von Várpalota. Folia Archaeologica 23 (1972) 95-112.
- PAULOVICS I. 1927 – A dunapentelei római telep (Intercisa). Archaeologia Hungarica 1927.
- RÓMER F. 1870 – A czakói bronz edény. Archaeologiai Értesítő 1870. 290-2.
- ERDÉLYI I.-SUGÁR L. 1982 – Ázsiai lovas nomádok. Budapest, 1982.
- WOSINSKY M. 1891. – A kaposvölgyi népvándorláskori üst. Archaeologiai Értesítő 1891. 417-421.

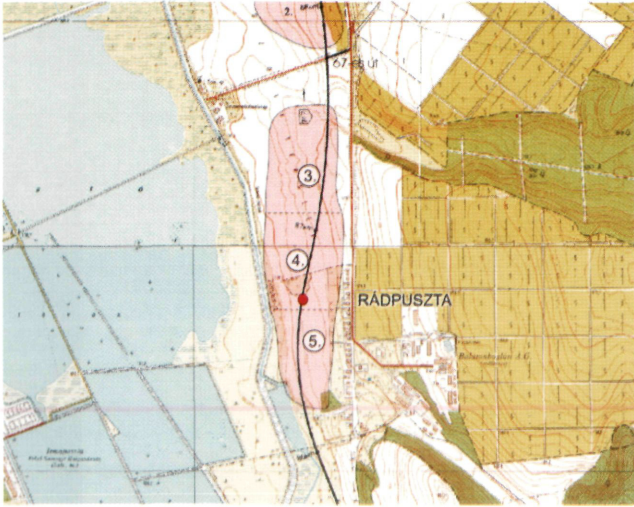
Hun period sacrificial caldron from site Balatonlelle-Rádpusztza

SZILVIA HONTI – PÉTER GERGELY NÉMETH

In 2006 at the Rádpusztza-Temetőalja-dűlő site belonging to Balatonlelle, during the preliminary excavations connected to the construction work of Route No. 67 a Hun period sacrificial caldron was found. The caldron was lying in the bottom of a 150 cm deep, circular pit, covered with sand, without any accompanying finds. The height of the virtually intact caldron is 60 cm (of which 45 cm is the height of the body), and the diameter of its bit deformed mouth is about 42 cm, its weight 22 kg. Notwithstanding the fracture noted on its side and the fragmentation of the sole, the caldron is intact, though smaller repairs can be noted. When found, on the outside and within its mouth smut marks could be seen. The vessel was hid rolled into a piece of textile, a small part of which has been preserved jammed in the fracture. It seems certain that it was cast in one piece, the cast seam observed at the elongation of the ribs placed between the loops shows the traces of a two

pieced die. Within its inner side there is a strong rib underneath the rim, while the sole, built from two parts, was secured to the bottom later on by riveting. Its inner surface is otherwise entirely smooth. The casting took place from the bottom, and the trace of the lug can be seen on the rough surfaced, 19 cm diameter bottom of the vessel.

The caldron belongs to the group of vessels of the Mid-Danube region, and is nearest related to the one found in the Kapos valley. We haven't found similar aged objects on the site, but within the scattered material there were two, similarly Hun period objects: a silver cicada and an iron cicada fibula in laid decoration. Similarly to the caldrons, the cicadas appeared at the Mid-Danube basin along with the migration connected with the Huns, and can be dated likewise to the mid. 5. Century.

1

2

3

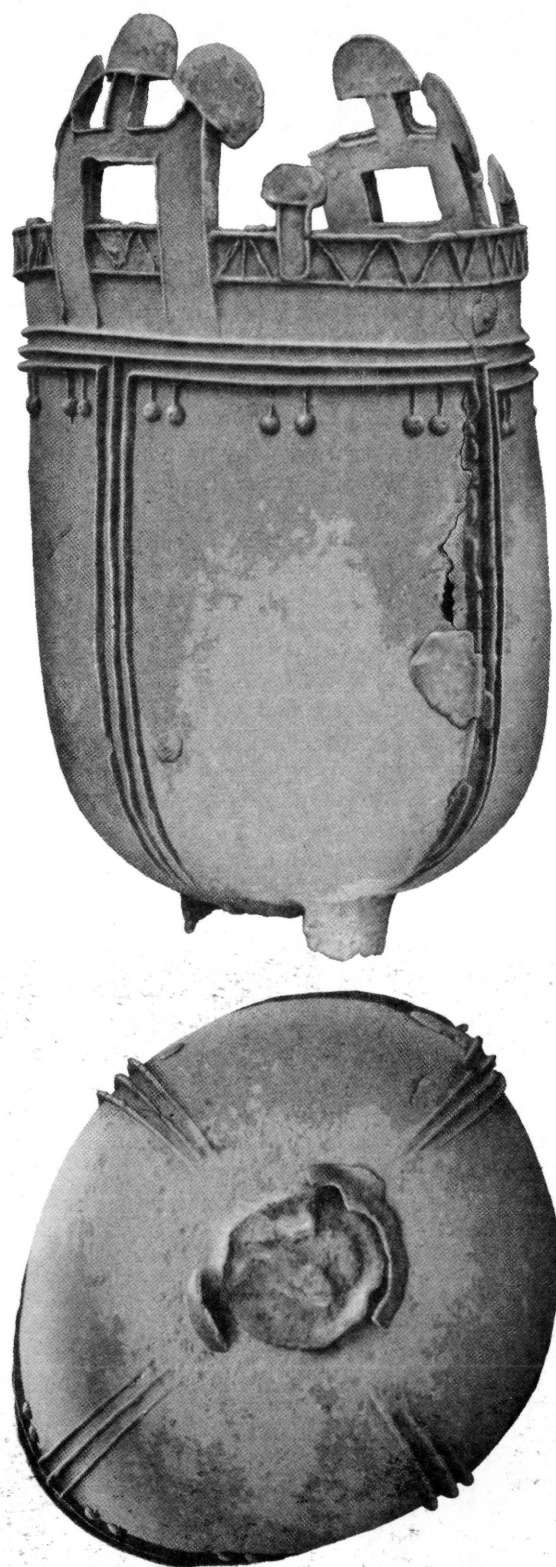
5

6

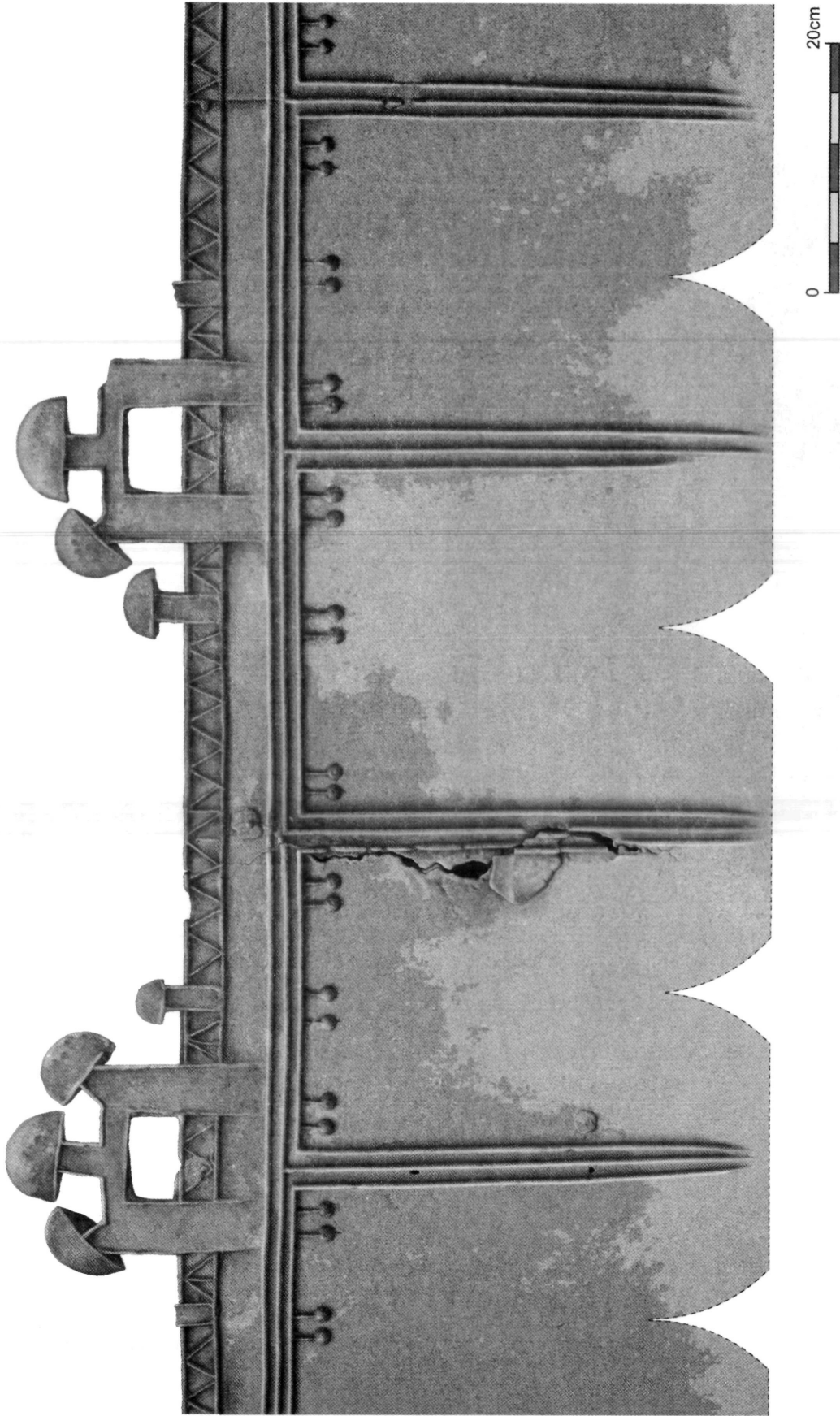
I. tábla

1. Balatonlelle–Rádpusztá-Temető-alja-dűlő, azt üst lelőhelye; 2. Légifelvétel az ásatásról, 2006 május;
3–4. Az üst a gödör alján; 5. az üst feltárói (Fotó, rajz: 1, 3–5. Balla Krisztián. 2. Rákóczi Gábor)

0 20 cm

II. tábla
A rádpusztai üst oldal- és alulnézete (Rajz: Balla Krisztián)

III. tábla
A rádpusztai üst kiterített rajza (Rajz: Balla Krisztián)

IV. tábla
A rádpusztai üst négy nézete (Fotó: Balla Krisztián)

V. tábla Részlet- és mikrofotók az üstről: 1-4, 6, 8. A külső oldal díszei; 5, 7. A repedés az üst oldalán; 9. A talp felerősítésének helye az üst belsejében; 1, 10. Javítás az üst külső és belső oldalán; 11-12. Szövetmaradvány; 13. Szerves anyag lenyomata az üst külső oldalán. (Fotó: 1-9. Balla Krisztián, 10-13. Nagy Lóránt)